

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ ڈاکٹر اکبر علی غازی

اشلوک بابا فریدؒ تے شدت پسندی دا اُپاء

Abstract

Islam teaches tolerance and moderation. Extremism and violence have no place in Islamic society. This research article examines in the light of teachings of Baba Farid -ud- Din Ganj Shukar. How Baba Ji has commanded to avoid violent thinking and intolerance. Examples are given from the "Ashlooks" of Baba Ji in support of the position regarding extremism. Undoubtedly, the wave of extremism in the society can stopped by popularizing the philosophy of Baba ji Farid-ud-din Ganj Shakar and other Punjabi Soofi poets.

اسلام امن دادین اے۔ ایہدے وچ نہ صرف مسلماناں وچکار امن قائم رکھن دی صلاحیت اے سگوں
دوجیاں مذہباں تے قوماں نال پر امن معاشرت دی ضمانت اے۔ ایہ صرف لکھتی یا زبانی دعویٰ نہیں سگوں ثابت شدہ
حقیقت اے۔ نبی کریم و حلیم حضرت محمد ﷺ دی ریاست مدینہ، خلفائے راشدین داسنہرا دور تے اسلامی تاریخ دے
کئی ہور معتبر حوالے ثابت کردے نیں جے پوری دنیا دے سانجھے امن دی ضمانت جے کوئی دھرم یا نظام دینا اے تے

اوہ اسلام اے۔ اسلامی معاشرت وچ ہر مذہب، مسلک تے مکتبے دا احترام موجود اے۔ جس پاروں مسلمان معاشریاں وچ پرامن عیسائی، یہودی، سکھ، ہندو تے دوجے مذہباں دے منن والیاں نوں مکمل مذہبی آزادی حاصل رہی تے اج وی اے۔ پاکستان وچ ہندو، سکھ، عیسائی تے ہور مذہباں دے منن والیاں دیاں نہ صرف عبادت گاہاں انڈیا تے ہور کئی سیکولر ملکاں نالوں ودھ محفوظ نہیں سگوں اوہناں نوں اپنے دین تے چلن دی مکمل آزادی وی حاصل اے۔ لوکائی امن دی ضمانت سب توں پہلے قرآن مجید دیندا اے فیر اسوہ رسول اللہ ﷺ ہرجی، ہر گروہ تے ہر ذی روح نوں امن عامہ تے آپسی احترام دا عملی سبق دیندا اے۔ بدلہ لین دی جبلت، غالب آن دی انھی چاہ، خود پسندی، غرور، تکبر تے بادشاہی دی بھکھ کسے معاشرے وچ شدت پسند سوچ وچ وادھا کردی اے۔ جس پاروں عفو و درگزر، رواداری، برداشت تے برابری ورگیاں سماجی قدراں ٹیج دا شکار ہو جان دیاں نیں۔ اسلام نال جڑے ہر علمی سوئے نال خوبیاں دی جڑ تے بڑی موکلی اے۔ خاص طور تے پنجابی صوفی شاعری وچ معاف کرن، بخش دین، رواداری برداشت، انسان دوستی تے برابری دا بھرواں سبق اے۔ معاشرہ سماجی قدراں دی نکھد دا شکار اے جہدی سبھ توں وڈی وجہ مذہب توں دوری تے دنیا داری نال قربت اے۔ الحمد للہ پنجابی ادب وچ صوفی شاعراں دی لمی فہرست اے جیہڑی امن عامہ، انسان دوستی، باہمی احترام، رواداری تے برابری دا درس اے۔ بابا فرید الدین شکر گنج، شاہ حسین، سلطان باہو، بلھے شاہ، سید وارث شاہ، خواجہ غلام فرید تے میاں محمد بخش نے بھرویں ڈھب امن، محبت، بھرا بندی تے آدمیت نوں ماننا دتی۔ معاشرے نوں شدت پسندی توں پاک رکھن لئی بابا فرید جی نے جو آہر کیتے تے آشلوکاں وچ جو گل کیتی۔

بہتے محققاں موجب بابا فرید الدین شکر گنج 584ھ مطابق 1175ء وچ حضرت جمال الدین سلیمان دے گھر موضع کھتوال (کوٹھیوال) ضلع ملتان وچ جمے۔ اوس تھاں نوں اجکل چاولی مشائخ آکھیا جاند اے۔ بابا فرید الدین گنج شکر اک عظیم عالم، مبلغ تے ولی اللہ سن۔ دلی، ہانسی تے پاکپتن دیاں ہزاراں لوکاں آپ دی تعلیم تے کردار توں متاثر ہو کے اسلام قبولیا۔ اوہ 5 محرم 664ھ بمطابق 17 اکتوبر 1265ء پاکپتن وچ مرے تے او تھے ای دفن ہوئے۔ بابا جی نے ہر حوالے نال بھرویں حیاتی لنگھائی، اوہ پنجابی توں دکھ فارسی وچ وی شعر آکھدے سن۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی لکھدے نیں:

”حضرت بابا صاحبؒ فارسی میں شعر کہتے تھے۔ علاوہ ازیں انھوں نے برصغیر میں اردو اور پنجابی زبان و ادب کی بنیاد رکھی۔۔۔ حضرت بابا صاحبؒ سے اردو اشعار بھی منسوب ہیں بلکہ انھیں اردو کا پہلا شاعر بھی کہا جاتا ہے۔“ (1)

باباجی دی شدت پسندی دی نندیا پاروں شدت پسندی نوں جڑوں مکایا جاسکدا اے۔ عدم برداشت، جبر تے آپسی کیڑنوں جرجان دی ہمت مکن پاروں معاشرے وچ شدت پسندی اے ایہد اہل صوفیانہ فکر وچ لگیا اے۔ باباجی دے بول منتراں وانگ بندے نوں کیل رکھدے نیں۔ ایہناں وچ اچھئی طاقت اے جے غیر مسلم، چور، ڈاکو تے رسہ گیر اپنے پشتینی کم تے مذہب چھڈ کے جوق در جوق اسلام دے گھیرے وچ آندے رہے، قتل غارت لٹ مار چھڈ کے امن دے داعی بن گئے۔ باباجی ہوراں اپنے اشلوکاں وچ بہتا زور نہیں، نوں مارن اُتے دتا اے۔ میں پاروں دنیا وچ ڈھیر پواڑے نیں۔ اوہ لکھدے نیں:

فرید امیں ئوں مار کے مچ کر نکلی کر کے گٹ

بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سو لٹ (2)

جسھاں لوکاں میں نوں مار لیا، خودی، تکبر تے آکڑ اُتے قابو پالیا اوہ لوک منزل اُتے اپڑدے نیں اوہ رب نوں پالیندے نیں تے مخلوق نوں اپنے کچھے لالیندے نیں۔ منج، کاہی، دب تے سراڑ اچھے جھاڑی نما بوٹے نیں جسھاں نوں وڈھ کے، سکھا کے چنگی طرح کٹیا جاندا اے۔ لکڑی دے سوٹے یا تھوڑے نال کٹیا جائے تے ایہدے وچوں گلیاں نکل جاندیاں نیں تے کچھے ریشے بچ جاندے نیں۔ ایہنوں جتا بہتا کٹیا جائے اونا بہتا باریک تے ملائم وان وٹیا جاسکدا اے۔ یعنی کٹن دے ایس عمل نال اک بے مل شے مل پالیندی اے۔ باباجی نے میں نوں مارن دے عمل دا نتیجہ اپنا وڈا دیا اے جے ہر بندے دادل کردا اے پئی اوہ میں ئوں مار لوے پرایہ ڈھیر اوکھا اے۔ جیہڑے لوک ایہہ میدان مار لیندے نیں، اوہناں بارے باباجی نے فرمایا کہ اللہ دے سارے خزانے اوہناں دی مالکی وچ دے دتے جاندے نیں۔ اوہ جسطراں چاہن ورتوں وچ لیاں۔ باباجی اک ہورتھاں لکھدے نیں:

فریدا تھیو پواہی دبھ ، جے سائیں لوڑیں سبھ

اک چھتے، بیالتاڑیئے، تاں سائیں دے در واڑیئے (3)

نذیر احمد ہوراں اشلوک وچ بابا جی دا تخلص نہیں ورتیا جد کہ حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں مڈھ وچ ورتیا اے۔ اشلوک وچ عاجزی، انکساری تے میں نوں مارن دی اجیہی حکمت بھری دعوت اے جنھوں ہر بندہ آسانی نال سمجھ سکدا اے۔ خاص کر اشلوک وچ اوہناں بندیاں نوں اللہ تک اپڑن داراہ دسیا گیا اے جیہڑے ہر شے وچوں اپنے رب نوں بھالن دا چارا کر دے تے چاہ رکھ دے نیں۔ بابا جی موجب اللہ تعالیٰ تک اپڑن دی چاہ رکھن والے نوں چاہیدا اے جے سبھ توں پہلے اپنے اندر دی سختی مکا دیوے۔ اوہ راہ وچ (وڈھ کے، ستھر وانگ کھلاری ہوئی) دبھ بن جائے۔ جنھوں لوک پیراں پٹھ لتاڑ لتاڑ، مدھ مدھ پھیتی پھیتی کر دین۔ (جدوں اوہدی آکڑ، سختی تے کھر دراپن مک جائے، اوہ نرم تے ملائم ہو جاندی اے تے فیروہنوں اللہ تک اپڑن دی سعادت حاصل ہندی اے۔ بڑیاں مشکلاں جرن توں بعد اوہنوں مقصد ملدا اے، فراوہنوں اللہ دے گھر دے فرش اُتے وچھادتا جاند اے جہدے اُتے کھلو کے نمازی نماز پڑھ دے نیں۔ بابا جی موجب میں نوں مارن لئی، چپ کر کے سبھ کچھ سہناں، دڑوٹ کے جردیاں رہناں تے صبر نال مالک دی کرم نوازی نوں اڈیکنا ضروری ہندا اے۔ بندہ ایہہ سارا کچھ کرن توں بعد مقام پا لیندا اے۔

جے بندہ کہوے پئی اوہنوں فخر، غرور، تکبر، آکڑ تے مغروری دے باوجود رب مل جائے گا۔ ایہہ اوہدی بڑی وڈی بھل اے۔ حضرت محمد ﷺ اعلیٰ ترین نسب دے مالک ہون دے باوجود کدی کسے نوں حقیر نہیں سن آکھ دے سب توں اچا انسان ہون دے باوجود کسے دو جے انسان نوں ہولا، قابل نفرت تے گھٹیا نہیں سن مندے۔ بعض ویلے اللہ دے نیک بندیاں نوں وی ماڑا چنگا آکھ دتا جاند اے۔ انسانی گھاٹ غصے نوں سامنے لیا ندا اے:

فریدا بُرے دا بھلا کر، غصّہ من نہ ہنڈھاء

دیہی روگ نہ لگ ای، پلے سبھ کچھ پاء (4)

اوہناں موجب بُرے دا بھلا کرنا، غصہ نہ کرنا جیسے نوں غصے وچ نہ رکھنا۔ انج جسم روگاں توں بچیا رہوے گا تے سبھ کچھ حاصل ہو جائے گا۔ سائنس ثابت کر چکی اے کہ غصہ پنڈے وچ خرابیاں پیدا کردا اے، ہر ویلے غصے دی

حالت وچ رہن نال دہنی تناء پھٹا اے جہدے نال بلڈ پریشر سمیت کئی بیماریاں لگدیاں نہیں جد کہ غصہ نہ کرن نال جسم نوں نقصان نہیں اپڑدا، سگوں اللہ تعالیٰ دیاں رحمتاں تے خوشنودی لبھدی اے جنھوں اللہ دی خوشنودی لبھ جائے اوہنوں سب کچھ لبھ جاندا اے۔ نذیر ہوراں اشلوک دی املا وچ تن چار فرق پائے نہیں، اوہناں غصے نوں گساتے ہنڈھائے نوں ہڈھاء لکھیا اے۔ انج ترتیب دتی کتاب وچ بہتے اشلوکاں نوں شاہ مکھی دے نال گور مکھی روپ کردتا اے۔ جس پاروں لفظاں دے اچارن ڈھنگ دانستہ چنگا پتہ لگدا اے۔ اشلوک دے حوالے ویکھیا جائے تے ایہناں اکھراں دی اصل املاء اے۔ اوہ لکھدے نیں:

فریدا اچا نہ کرسد ، رب دلاں دیاں جاندا

جے تڈھ وچ کلب ، سو مجھا ہوں دور کر (5)

غصہ، غرور، تکبر تے انا پرستی پاروں بندہ اپنے آپ نوں دو جیاں نالوں دکھ تے افضل سمجھ داتے دو جیاں دی نکلی گل توں غصہ کھا کے آپے توں باہر ہو جاندا اے۔ ایسے پاروں آکھیا فرید توں اچا نہ بول، چیخ چلا کے، غرور تے تکبر نال لوکاں نوں نہ سد، اللہ تعالیٰ تے دلاں دیاں جان دا اے۔ ایہ تکبر دی نشانی اے۔ جے اندر غرور، تکبر تے فخر لگیا وی ہوئے تے باہر کڈھ دینا چنگا اے مزاج وچ نرمی پیدا کرنی چاہیدی اے۔ سختی اللہ تعالیٰ نوں پسند نہیں۔ کلب دامطلب کتا وی لیا جاندا اے جیہڑا بڑی اُچی آواز وچ بھونک دا اے۔ ڈاکٹر سید نذیر احمد نے فریدا اچا نہ کرسد نوں ”اچا نہ کرسد فریدا“ لکھیا۔ صبر، شکر تے حسد توں توں بچنا بندے نوں چدر دے حساب نال پیر کھلارن دامشورہ وی اوہناں دی تعلیم اے۔ حسد تے بغص دلاں وچ وٹھاں پادیندے نیں۔ لوک سڑن لگدے نیں۔ لاعلمی وچ اوہدے توں خار کھاندے تے برا چاہندے نیں۔ صرف حسد پاروں دو جیاں نال وڈے ظلم کر جاندا نیں۔ ہر کھ ایہہ کہ بندے نوں خبر ای نہیں ہندی جے اوہدے نال ایہہ دھروہ کس تے کیوں کیتا۔ بابا جی نے ایس بیماری نوں مکان دا چارا کیتا اے۔ بابا جی دا اک انقلابی فتویٰ، حکم، نصیحت، وصیت تے وڈا سچھا اے جیہڑا پورے معاشرے نوں شدت پسندی دے زہر، بدلے دی اگ تے مارا ماری دے شرتوں بچا سکدا اے۔ بابا جی لکھدے نیں:

فریدا جو تئیں مارن مکیاں تنہاں نہ ماریں گھم

آپنے گھر جاییں ، پیر تنہاں دے چم (6)

باباجی دا کلام سو دھن والے تے ترجمہ کرن والے بہتے لکھاریاں نے تقریباً ہر شعروچ باباجی دا تخلص ورتیا پر ڈاکٹر نذیر احمد ہوراں ورگے کچھ لوکاں واہو سارے اشلوک تخلص توں بغیر درج کیتے۔ اشلوک دی پہلی کلی ”جوئیں مارن مکیاں تنہاں نہ ماریں گھم“ (7) انج وی لکھی ملدی اے۔ بہتیاں ترجمیاں وچ گھم دا ترجمہ مڑکے، پرت کے تے واپس ہو کے کیتا گیا اے۔ اک تھان ”واپس، لوٹ کے“ (8) وی لکھیا ملدا اے۔ ایس شعرون پڑھ کے عام ذہن چھال مار کے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے اوس قول ول ٹر جانا اے جہدے وچ اوہناں فرمایا ”اگر کوئی تیرے ایک گال پر تمانچہ مارے تو تُو دوسرا بھی اس کے آگے کر دے“ (9)۔ اللہ دے نبی حضرت عیسیٰ علیہ السلام دا ایہ قول صدیاں توں لوکاں دیاں ذہناں نوں متاثر کر رہیا اے۔ عیسائیت دی امن دی سبھ توں وڈی دلیل ایسے جملے نوں آکھیا جا ندا اے۔ ایہدے وچ اک وادھا مکیاں مارن والے دے پیر چمن دا حکم دے کے کیتا اے۔ عرباں تے دنیا دیاں ہور کئی قوماں وچ بدلے نوں بڑی اہمیت سی۔ ایس قول راہیں باباجی نے بدلہ در بدلہ دا سلسلہ ڈکن دی کوشش کیتی تاں جے لوک امن تے سکون نال رہ سکے۔

عاجزی، انکساری، درگذر تے صبر پنجابی صوفی ادب وچ عام طور تے بابا فرید الدین شکر گنج دے کلام وچ نویکلے موضوع سامنے آندا اے۔ اشلوک وچ بابا فرید الدین ہوراں نے بڑی وڈی تے ڈونگا اثر رکھن والی گل کیتی اے۔ اردو دا محاورہ اے ”اینٹ کا جواب پتھر سے دینا“، باباجی نے ایہدے اُلٹ گل دی اے۔ جے کوئی مُکے مارے تے اوہنوں موڑ ماں جواب (گھسناں نال) نہ دے۔ حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں نے گھم دا مطلب ”لوٹ کر“ (8) لکھیا۔ مُکے مارن والیاں نوں جواب وچ مُکاوی نہ مارالٹا اوہدے پیر چمن تے گھر چلا جا۔ یعنی بدلے دا حق وی استعمال نہ کیتا جائے۔ شعر شدت پسندی، باہمی منافرت تے برچھا گردی دا اچھا شافی تے کافی علاج اے جہدے راہیں کسے وی قوم یا معاشرے وچ لڑائی جھگڑا، لُٹ گھسٹ تے ظلم و ستم دا کوئی جواز باقی نہیں بچ دا۔ نال ہر مذہبی، لسانی، گروہی تے نسلی منافرت دا جواز مُک جاندا اے۔ قرآن پاک وچ ارشاد اے۔

ترجمہ: ”اور کسی برائی کا بدلہ اس کی مثل ایک برائی ہے، پھر جو معاف کر

دے اور اصلاح کر لے تو اس کا اجر اللہ کے ذمے ہے بیشک وہ ظالموں سے

محبت نہیں کرتا“ (10)

اللہ غفور الرحیم دی ایس آیت دی تشریح وچ بابا جی حضرت شیخ فرید الدین شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ داسعراے:

فریدا جوتیں مارن مکیاں تنہاں نہ ماریں گھم

آپنے گھر جاییے ، پیر تنہاں دے چم (11)

صبر، حوصلے تے ٹھنڈے دماغ پاروں اے۔ اللہ تعالیٰ نے بدلہ لین داتے اٹ دا جواب پتھر نال دین دا حق تے دتا اے پر ایس عمل نوں بے مہارائیں چھڈ دتا۔ اللہ اپ گناہکاراں نوں واجاں مار مار کے توبہ ول راغب کر دتا اے کوئی معافی منکن والا۔ اوہ مظلوماں نوں بدلہ لین دا اختیار ضرور دیندا اے پر نال ای معاف کرن تے صبر کرن دا اینا وڈا پیچ دیندا اے جے بدلہ لین والی سوچ کئی لگن اگے۔ اللہ تعالیٰ بدلہ لین والے نالوں معاف کرن والے نوں ہزار گنا بہتاپسند کر دتا اے۔

بابا فرید الدین گنج شکر تے ہور صوفی شاعراں دے انسان دوست تے امن پسند فکرنوں عام کرن دی حدوں ودھ لوڑ اے۔ ایہہ اک منتر اے جہدے نال معاشرے وچ پھنکاراں مار دے شدت پسندی دے ناگ نوں کیلیا جا سکدا اے۔ بابا جی دے لہجے وچ گل کیتی جائے تے جذباتی لوکاں نوں بہتے چنگے ڈھنگ نال سمجھایا جا سکدا اے۔ ایسے فکر پاروں معصوم لوکاں دے جذبات دا ناجائز فائدہ چکن والے سازشیاں داراہ ڈکیا جا سکدا اے تے مستقل امن دا خواب حقیقت بنایا جا سکدا اے۔

حوالے

- 1- حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 27-28
- 2- اوہی، 90
- 3- نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 23
- 4- اوہی، 46
- 5- نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 20
- 6- مقبول انور داؤدی، مرتب، کلام بابا فرید گنج شکر، 87

- 7 نذیر احمد، ڈاکٹر سید، مرتب، کلام بابا فرید شکر گنج، 79
- 8 حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 46
- 9 قرآن مجید، سورۃ الشوریٰ، آیت نمبر 40
- 10 حافظ عبدالسلام بھٹوی، مترجم، القرآن الکریم، سورۃ الشوریٰ، آیت نمبر 40
- 11 حمید اللہ شاہ ہاشمی، پروفیسر، مترجم، کلام بابا فرید، 46